

Várhelyi Eszter

Esélyteremtés a könyvtárakban

A 2003. év különleges jellege folytán – ez volt a „fogyatékkal élők európai éve” – fontos kiindulóponttá vált a könyvtárak életében. Elindult egy olyan folyamat, aminek ma is tanúi és aktív résztvevői vagyunk. A könyvtárak hivatalosan is be tudtak kapcsolódni az esélyegyenlőséget hirdető mozgalmakba. Elkezdtuk kialakítani a témán belül azt a területet, ahol a magunk eszközeit alkalmazni, saját elképzeléseinket megvalósítani tudjuk. Olyan szolgáltatásokat dolgozott ki a könyvtárostársadalom, amelyek a hátrányos helyzetűek életszínvonalát hivatottak javítani, s ennek keretében különös figyelmet kapott a fogyatékkal élők csoportja. A közgyűjtemények egyre intenzívebben kísérték figyelemmel a megjelenő technikai újdonságokat, és használták fel azokat a mindennapokban. 2005-ben a Könyvtári Intézet oldaláról igény merült fel, hogy felmérje a hazai könyvtárak eszközellátottságát.

A kérdőíves felmérés egyik célja pontos helyzetkép felvétele volt a könyvtárak lehetőségeiről és szolgáltatásairól, hogy ennek alapján dolgozhassuk ki az eljövendő évek fejlesztési irányait és a könyvtárak által a jövőben betölthető lehetséges új szerepkört. A felmérés széles körben zajlott le, a résztvevők között szerepeltek városi és megyei könyvtárak, valamint néhány felsőoktatási intézmény is. A kérdések olyan infrastrukturális szükségleteket vizsgáltak, melyek egyrészt a fizikai, másrészt az intellektuális hozzáférési lehetőségekre vonatkoztak:

- Rendelkezik-e a könyvtár olyan eszközökkel, amelyek segítik a fogyatékkal élők könyvtárhasználatát?
- A fizikai hátránnyal élők hogyan tudják használni a könyvtárakat?
- Működtek-e az intézmény házon kívüli szolgáltatásokat a hátránnyal élők számára?

A kérdőívek feldolgozása után általánosságban elmondható, hogy az intézmények eszközellátottsága nem mondható jónak. Ez főként mennyiségi, és nem minőségi vonatkozásban értendő. Minőségi szempontból megállapítható, hogy a közkönyvtárak többsége nyitott a fogyatékkal élők csoportjának befogadására és segítésére, ez legjobban a dolgozók hozzáállásában nyilvánul meg. A könyvtárosok tenni akarásának és lelkesedésének köszönhető, hogy beindultak olyan szolgáltatások, amelyek segítik az otthonukhoz kötött személyek információval való ellátását. Itt a házhozszállítás megszervezésére, letétek telepítésére és a nem rendszeresen üzemeltetett „bibliobuszokra” gondolok, A szándék tehát adott a könyvtárak oldaláról, s ehhez kellene társítani a szükséges anyagi forrásokat, amelyekkel lehetőségek és eszközök birtokába jutnának az intézmények.

Az így felvázolt kép természetesen nem minden esetben igaz: mint mindig, itt is vannak kivételek. Ha a felmérés eredményéről nem általánosságban beszélünk,

akkor több szempont szerint lehet csoportosítani a könyvtárakat annak megfelelően, hogy mennyire tudják kiszolgálni a fogyatékkal élők részéről felmerülő igényeket. Az egyik szempont a könyvtár elhelyezkedése az országon belül, és ehhez kapcsolódóan a mérete. Az adatok értékelésekor egyértelműen kimutatható volt, hogy a megyei könyvtárak ellátottsága jóval felülmúlja a kisebb helyi szervezetekét – ez a tény már ismert volt számunkra, de a felmérés most számadatokkal is alátámasztotta. A megyei intézmények között csak elvétve akad olyan, amelyik még nem alakította ki a megfelelő akadálymentes környezetet, illetve ahol nem tudnak speciális eszközöket és szolgáltatásokat nyújtani, vagy a megközelíthetőségük nem mondható jónak. (Rámpa 11 intézménynél van, küszöbnélküliség 12-nél, a megfelelő közlekedőtér pedig 14-nél megoldott, képernyő-felolvasó program 15 megyei könyvtárban áll rendelkezésre.) A városi és a felsőoktatási könyvtárak eszközparkja jóval „szegényebb”. Ennek egyik oka az, hogy a pályázati kiírások feltételeinek ezek a könyvtárak nehezebben felelnek meg, mint pl. a megyei közgyűjtemények (megfelelő önrész, állományagyság stb.).

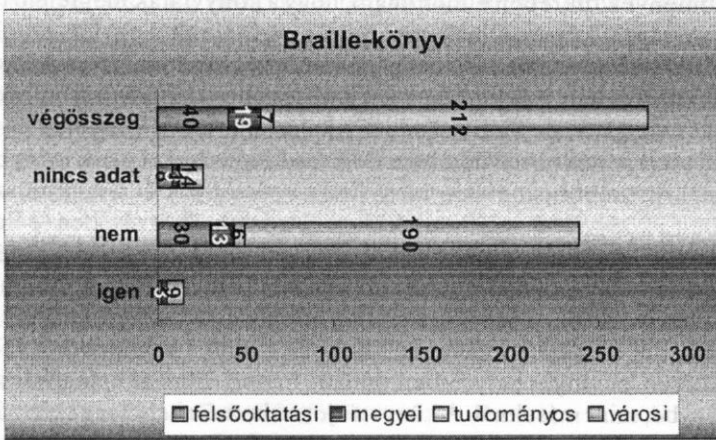
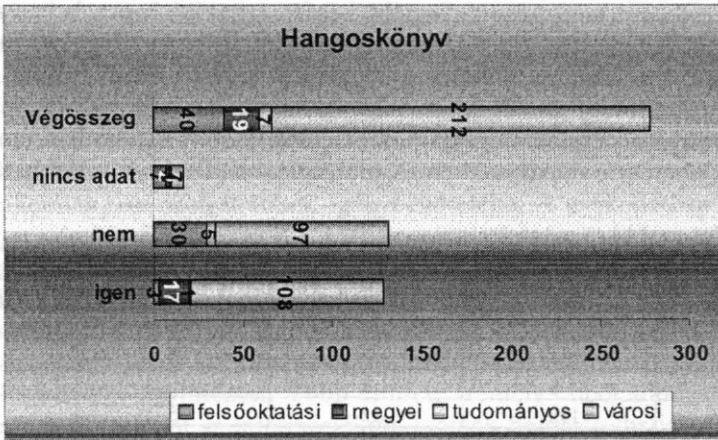
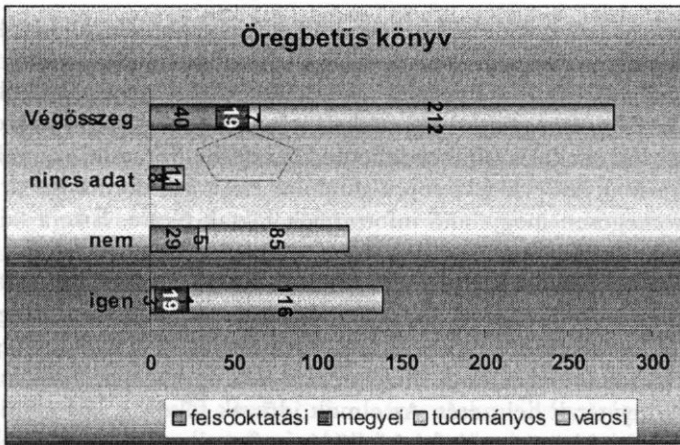
A másik csoportosítási szempont a szolgáltatások köre, ami három nagy területre koncentrálódik:

- fizikai hozzáférés
- intellektuális hozzáférés,
- könyvtári dolgozók képzése.

Természetesen az előző csoportosítással együtt érdemes vizsgálni a másodikat. A második felosztás elvi alapját a Pulman digitális útmutató adja, arra vonatkozóan, hogy a fogyatékkal élők hogyan férhetnek hozzá azokhoz a közkönyvtárakban található információkhoz, amelyek az általános használatra állnak rendelkezésre. Az útmutatóban gyakorlati javaslatokkal látja el a szakembereket, megtalálhatók benne a különféle típusú szolgáltatások és azok a kulcsfeladatok, amelyek segítenek ezek megvalósításában.

Visszatérve a felosztáshoz: a fizikai hozzáférés tekintetében a könyvtárak ugyanúgy az akadálymentesítő szabályoknak megfelelően alakítják ki környezetüket, mint más intézmények. Intellektuális hozzáférés biztosításánál mutatkozik meg a könyvtár egyedi jellege. Speciális dokumentumok, alternatív formátumú anyagok és digitalizált információk – ezek mind hozzásegítik a felhasználót az egyéni igényeinek megfelelő tájékozódáshoz. Az alternatív formátumú anyagok csak centralizált előállítási és terjesztési rendszerek útján szerezhetők be, aminek eredményeként egyes intézményekbe kevesebb ilyen dokumentum jut el, és ez (a kisebb választék) az állomány összetételét is erősen befolyásolja (minőségileg és mennyiségileg egyaránt).

Míg öregbetűs és hangoskönyveket több könyvtár bocsát olvasói rendelkezésére, csak kevés intézmény tart állományában Braille-könyveket. Ezt a tényét a felmérés során feltárt adatok is alátámasztják, melyek a következő diagramokon láthatók.

Az intellektuális hozzáférést biztosító különleges eszközök (pl. indukciós hurok, alternatív billentyűzet, vakbarát honlap, e-könyvek) szempontjából a könyvtárak helyzete jónak mondható, bár itt is a megyei szervezetek rendelkeznek erősebb apparátussal. Több intézményi támogatással nemcsak az aránytalan megyei és városi ellátottságot lehetne javítani, hanem korszerűbben lehetne hozzáférhetővé tenni az intellektuális javakat is. Itt arra az új könyvtári szerepre gondolok, amit az információs társadalomban elszaporodó, tömegesen megjelenő információk hívtak életre. Erre a későbbiekben még részletesen visszatérek.

A könyvtári dolgozók képzésének ügyét a Könyvtári Intézet vállalta magára, amely akkreditált továbbképzések keretében próbálja megteremteni a fogyatékoskultúrát, és felkészíteni a könyvtárosokat a fogyatékkal élők kiszolgálására.

További szempont lehet, hogy a fogyatékkal élők egyes csoportjaira lebontva vizsgáljuk meg a könyvtárak helyzetét. Az elmúlt időszak főként a látássérültek számára volt kedvező, hiszen a legnagyobb fokú fejlődés itt figyelhető meg. A legtöbb pályázatban, ami a könyvtárak számára volt kiírva, a főszerep a látássérülteké volt. A felmérésben is erre a csoportra vonatkozott a legtöbb kérdés, így velük kapcsolatban alakult ki a legrészletesebb helyzetkép. A siketek és nagyothallók helyzete a fogyatékkal élők csoportján belül is speciális, így ellátásuk a könyvtárak számára nehéz feladat. Az elmúlt években egyre többször merült fel az az igény, hogy a könyvtárosok rendelkezzenek jeltolmácsi vizsgával. Ennek megvalósítása jelenleg kezdeti stádiumban van. A felmérésben is szerepelt erre vonatkozó kérdés, melynek az eredménye az alábbi táblázatban látható:

Könyvtártípus	Jeltolmács			végösszeg
	nincs	nincs adat	van	
Felsőoktatási	32	6	2	40
Megyei	11	3	5	19
Tudományos	6	1		7
Városi	195	12	5	212

Az eredmények tükrében elmondható, hogy a könyvtárak megfelelő tudásbázissal és fogékonysággal készen állnak arra, hogy a partnerekkel együtt, munkamegosztásban elvállalják a fogyatékkal élők eligazítását és segítségét az információk sokaságával átszőtt társadalomban. A felmérés, mint említettem, elsősorban az infrastrukturális szükségleteket vizsgálta, de nem terjedt ki a valós információigényekre és a könyvtár lehetséges új szerepére a társadalomban. (Miért a könyvtárat vegyük igénybe információforrásként?) Az utóbbi pár évben megváltozott viszonyok és a magyar sajátosságok miatt a jövőben a könyvtárak segíthetnek olyan feladatok elvégzésében (példaként említve a hétköznapi életvitelhez nélkülözhetetlen ismeretek egy helyről történő beszerzését), amelyeket a jól működő nyugati társadalmakban valamilyen más módon oldanak meg. Az információk többsége elérhető, azonban szétszórt formában van jelen. Tudni kell mit, hol és milyen módon kell keresni. Ebből a szempontból a fogyatékkal élők többszörösen hátrányos helyzetben vannak, hiszen náluk az utánajárás sokkal több időt vesz igénybe, mint másoknál. A könyvtár jelenthetné a kapcsolatot a szétszórt információk és az emberek között. Interoperabilitás segítségével az a felhasználó, akit egy bizo-

nyos téma érdekel, könnyebben találhat hasznos tájékoztatást, ha az információkat egy helyről tudja beszerezni. Az embereknek naprakész információra van szükségük a civil társadalmat alkotó szervezetek köréről. Az ilyen jellegű adatok teljes mértékben alkalmasak a digitalizálásra, s ezáltal sokkal szélesebb kör számára elérhetővé tehető. Erre a legalkalmasabb a könyvtár honlapja, amelyen keresztül elérhető lehet minden helyi szervezet és válogatott országos intézmények is. A honlapon feltüntethető a helyi szociális és egészségügyi szervezetek elérhetősége, továbbá a polgári tanácsadó szervek és a közigazgatási intézmények jegyzéke.

Ezen keresztül lehetőséget kell adni az élethosszig tartó tanulásra, illetve az e-kormányzati lehetőségek aktív igénybevételére. Ez utóbbinak a megvalósítása – a közkönyvtárak eddig kialakult jellege miatt – teljes mértékben megoldható. Az állampolgári részvételnek mindig is fontos színterei voltak ezek az intézmények, több okból is, de elsősorban azért, mert itt a helyi önkormányzatok nyilvánosságot kaptak. Előfordult, hogy az adott településen a könyvtár volt az egyetlen közösségi épület, ahol a lakosok találkozhattak az önkormányzati képviselőkkel vagy más hivatalos szervezetek dolgozóival. Mára ez a funkció átalakult, de alap gondolata ugyanaz maradt. A személyes találkozók mellett (vagy azok helyett) más kommunikációs csatornák is rendelkezésre állnak ahhoz, hogy az állampolgárok felvegyék a kapcsolatot kormányhivatalnokokkal, képviselőkkel, helyi szervezetekkel. Az *online* hozzáférhetőség révén a szolgáltatások otthonról vagy a munkahelyekről is elérhetőek. Megteremtődött az e-ügyintézés, amely most éli virágkorát. A könyvtárak az *online* ügyintézés segítése révén tudnak bekapcsolódni az e-kormányzati szolgáltatások igénybevételébe. A gyakorlatban legtöbbször elektronikus számlabefizetésekre, nyomtatványok kitöltésére és időpontok egyeztetésére van szükség: a könyvtárak segíthetik az elektronikus ügyintézésrel való barátkozást. Mindez kihatással van a fogyatékkal élők hétköznapijaira is. A szétszórt ismeretek nehezen jutnak el a megfelelő helyre a megfelelő időpontban, mivel kevés olyan könyvtár van, amely – az önkormányzatokhoz hasonlóan – beépítette volna szolgáltatásaiba az elektronikus ügyintézés. Több érintett személy ebből adódóan nem, vagy csak későn értesül azokról az információkról, melyek befolyásolhatják életminősége színvonalát. Az is megállapítható, hogy sokkal több és hosszabb utánajárást igényel az ismeretek megszerzése. Ez nemcsak a fogyatékkal élőket terheli, hanem közvetlen hozzátartozóikat is.

Tény, hogy a hátrányos helyzetű személy nem mindig tudja, hogy kihez, mikor és hogyan lehet információért fordulni. Ez kihatással lehet munkavállalására, tanulására, rehabilitációjára, egészségi állapotára stb. A mostani helyzeten úgy javíthatunk, hogy biztosítjuk a közösségi információkhoz való széles körű hozzáférést. Ezenkívül partnerkapcsolatot létesítünk közintézményekkel, önkéntes és magánszervezetekkel, melyek segítségével létrehozhatjuk a közösségi portálokat. Közvetítőként és koordinátorként pedig biztosítjuk a színvonal fenntartását, illetve a tartalom állandó frissítését.

Arra a kérdésre, hogy miért alkalmas a könyvtár a fogyatékkal élők csoportjának befogadására és ellátására, összefoglalva a könyvtárak alábbi jellemző vonásainak felsorolásával adhatunk választ.

A könyvtár

- megfelelő szellemi tőkével bír;
- információs források tárháza;

- figyelemmel kíséri a valós felhasználói igényeket, s ehhez mérten alakítja ki szolgáltatásait;
- a mindennapi élethez szükséges adatokkal rendelkezik;
- számos szervezettel működik együtt;
- személyre és csoportra szabott szolgáltatásokat nyújt;
- közösségi találkozópont.

A fentiekben leírtak csak akkor válnak valóra, ha megszívleljük a következő mondat: „Tervezz a sérülteknek, és az mindenkinek jó lesz. Tervezz az épeknek, az csak az épeknek lesz jó, de már az idős embereknek például nem.”¹

Felhasznált források

Pulman digitális útmutató

www.ki.oszk.hu/pulman

Calimera digitális útmutató

www.ki.oszk.hu

Dr. Bartos Éva: *Esélyek és hátrányok a könyvtári ellátásban*

www.sk-szeged.hu

Várhelyi Eszter

Könyvtáros, a Berzsenyi Dániel Főiskolán információmenedzser szakirányú könyvtárosi és történelem tanári diplomát szerzett. 2005-től a Szegedi Tudományegyetem informatikus könyvtáros kiegészítő szakának hallgatója. Kutatási területe az esélyegyenlőség biztosítása a könyvtári ellátásban. Számos hazai szakmai konferencia résztvevője és előadója. Legutóbbi tanulmánya 2005-ben a *Korszerű könyvtárak* című tanulmánykötetben jelent meg az esélyteremtés témájában.

E-mail: varhelyieszter@citromail.hu

¹ A W3 ajánlása.